

Mişel Süleyman çoxbəxt gələcəyə, xeyirxahlığa, azadlığa və istiqbalıyyətlə olan qəti inamını öz oxucularına da aşılamayı bacarmır.

"Yerdən doğan günəş" kitabına livanlı sairin bir neçə inco, məlahətli lirik şeirləri də daxil edilmişdir. Bu şeirlərdə müəllif öz məhəbbətini və sevgisini vəsf edir. "Dəniz və yelkən", "Üzük", "Cənnət quşu" və başqaları belə şeirlərdəndir. Mişel Süleymanın məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərdə də vətənpərvərlik motivləri hiss olunur. Şair üçün ana, vətən, sevgili məfhumları eyni dərəcədə əzizdir, doğmadır. Bu cəhətdən "Ürəkə bitən bir sümbül" şeri daha maraqlıdır. Görkəmli ərəb filosofu və ədibi Əbül-İlā əl-Mə'rri'nin "Vətən torpağına yağış yağdırmayan fədsiz bulud başım üstə sıxlaşmasın" fikrindən epigram kimi istifadə etmiş şair həmin kiçik bədi əsərinə vətənin vəsfi ilə başlayır. Vətən torpağından şair bir sirs xətt etdikən, elə bir sirs ki, daim onun ömür müsafiri olacaq. Bu sirs "məhəbbət adlı atəşdir". Lakin düşmənlər onu sevgisindən, məhəbbətindən uzaq salmışlar, "boşbeyinlilər" şərhəndənmək üçün də icazə vərəqəsi tələb edirlər. Bu şeirdə də müəllifin üsyankar sösi eşidilir. O, məhəbbətdən müraçətə deyir:

*Ey əzəli, ey əbəd məhəbbətim,
Kırıpıyını töt, tirat!
Tök üstümə gözəlirinin incisini,
Quşlar vüsəl səvincinə qata bilsin
öz səsini,
Yer göstərsin al günəşə sərvətini
sini-sini,
Mənə rəhm et!*

Kitabda Mişel Süleymanın "Nəğmə, ölüm və son gece" adlı bir pərdəli münəzzə püney və bir neçə didaktik şeri də daxil edilmişdir. Ərəb xalqının qəhrəman mübarizə tarixinin kiçik bir səhifəsi təsvir edilmiş "Nəğmə, ölüm və son gece" püyesində mübarizlərin cəsdələri ətrafına toplaşmış və şerti olaraqlı Ölü, Zabit, Sələməci, Tacir və Kahin adlandırılmış şəxslərin yeritdikləri sözlər onların iş üzünü açıb ifşa edir: Ölü ətrafa səpələnməmiş cəsdələri görə sevinir, şadlanır, bu onun "qələbəsidir". Sələməci ona borcu olan adaman ölməsini həyfləyir. Tacir "varlığını sirləni yalnız alışverişinə" görür. Zabit öz silahına, belinə bağladığı tapancasına arxalır, Kahin isə "ər ruhlardan hiç" olunmağı üçün insanları yalnız dua etməyə çağırır. Lakin bütün bu tökübbürlü ağalar və öləcə Ölü, əlində şeyr tutmuş bir cəsdən dikəlmiş

oturdugunu, sonra isə ayağa durduğunu görürək, lərzəyə düşürlər. Səhnədə divara intibahnəmlər yapsırdın bir uşaq görürün. O, intibahnəmləri yapsırdın məğrurcasına addımlayan şeyrəcürün arxasınca gedir. Bu zaman bütün cəsdələr hərəkətə gəlib qalxır. Sələməci, Tacir, Zabit və Kahin suferlərində təcəssim olunmuş şer qüvvələr hücum çökib qalır gəlirlər. Müəllif püyesi aşağıdakı sözlərlə bitir:

*Uçurun,
qasırlar qalmasını yerdə,
Zülmkar nəslini tamam qırın siz.
O pak minbərdəki risalələrdə
Adı çəkilənlər elə sizsiniz.
Sizin əlinizdə qayıtsın bir də
Əzəli hökminiz, hakimiyyətiniz.*

Kitabda təbiət təsvirinə həsr olunmuş şerlər vardır. Bu şeirlərdə müəllif təbiətə ləvhələri yaratmaqla bərabər təbiətdə baş verən hadisələri, dəyişiklikləri insan həyatı ilə, insan taleyi və əhvali-riuhiyəsi ilə bağlayır.

Kitabda toplanmış şeirlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsini görkəmli şairlərimizdən SSRİ Dövlət mükafatı laureatı Nəbi Xəzri və Əlağa Kürçaylı etmişlər. Ərəb dilindən şəri tərcüməsinin müəllifi isə tanınmış ərəbşünas, filologiya elmləri doktoru Vasim Məmmədov peyvidir. Əsərin istər bədii-estetik, istərsə də ideya-məzmun baxımından orijinala xeyli yaxın, müvəffəqiyyətli tərcüməsi azərbaycanlı oxuculara təqdim edilmişdir.

Mişel Süleymanın yaradıcılığında yaxından həyət olan Nəbi Xəzri kitabın əvvəlində şairin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verir.

Yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığına ərəb ölkələrinin marağı, ələcə də ərəb ədəbiyyatının mürtəqəy nümayəndələrindən olan Mişel Süleymanın şer nümunələrinin topla halında Azərbaycan dilində nəşri Azərbaycan ərəb ədəbi-mədəni əlaqələrinin, dostluq münasibətlərinin, sovet və ərəb xalqları arasında qarşılıqlı rəğbət və məhəbbət əks etdirən gözəl misaldır. Tarixin təcrübəsi göstərir və ərəb xalqlarını inandırır ki, Sovet İttifaqı ilə, digər sosialist ölkələri ilə dostluq və əməkdaşlıq çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu dostluq imperializim fitnə-fəsadlarına qarşı ərəb xalqlarının birliyi üçün, ərəb ölkələrinin iqtisadi və mədəni tərəqqisinə nail olmaq üçün ən gözəl və real tominatdır.

Çənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəb ədib və şairlərinin fəaliyyəti haqqında

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində ərəb ölkələrində baş verən siyasi-ictimai hadisələr¹ ərəb ziyalıların böyük bir döstəsini vətəni tərk edib uzaq ölkələrə mühacirət etməyə məcbur etdi.

Ərəblər yünanın bir çox ölkələrə səpələndilər (Fransaya, Türkiyəyə, Ermənistan, Amerika və b. ölkələrə). Amerika köçmüş ərəblər yaşayış üçün daha əverişli şərait tapdılar və bu ölkədə sabitləşdilər. İstər Şimali, istərsə də Çənubi Amerikaya mühacirət etmiş ərəblər birgə fəaliyyət üçün müəyyən təşkilatlar yarada bildilər.

Mühacirlər təhsilləri, dünyagörüşləri və xarakterləri etibarilə bir-birindən fərqli adamlar idi. Əgər onların bir qismi uzaq ölkələrə maddi ehtiyac üzündən gərdisə, digər bir qismi isə vətəndə açıq yazıb-yaratmaqdan məhrum olan, azadlıq, müstəqillik və sərbəstlik naminə doğma yurdu tərk etmiş qaçaqçılıq ziyalıları idi. Məhz bu ikincilərin fəaliyyəti notcasında ərəb dili, ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyəti Amerikada da unudulmadı. Amerikalılar və avropallıların onların sayəsində Şərqi ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə tanış oldular. Hər addım baş maddi və mənəvi çətinliklərə qarşılaşmalarına baxmayaraq, onlar bu yad ölkədə milli ədəbiyyatları və mədəniyyətlərinin inkişafı naminə az iş görmədilər.

Şimali Amerikaya sayayan mühacir ərəblərə nisbətən Braziliya və Argentina köçmüş ərəblərin ictimai və ədəbi fəaliyyətləri bir qədər ləng inkişaf etdi. Burada dövrü mətbuat az idi, bədi əsərlər də tək-tək hallarda nəşr olunurdu.

Mətbuat² səhifələrindəki məqalələrdə də çox vaxt bəzi təriflər və ya qərəzlə, əsassız təqdirlər hökm sürməkdə idi. Çənubi Amerikada ərəb bədii ədəbiyyatının və publisistikasının nisbətən ləng inkişafı bir sıra amillərlə əlaqədər idi.

Birincisi növbədə onun qeyd etmək lazımındı ki, əgər Şimali Amerikaya, Nyu-Yorka köçmüş ərəblərin çoxu ali savadlı, bəzilər isə hətta öz ölkəsində kifayət

dərəcədə şöhrət qazanmış ziyalıları: yazıçılar, şairlər, mühacirlər idilərse, Braziliyaya və Argentinaya gələn ilk mühacir döstəsi əsas etibarilə heç müəkkəmlə orta savadlı belə olmaları ərəblərdən ibarət idi. Maddi cəhətdən də çətinliklərə özlünü daha çox göstərirdi. Belə ki, qəzet və jurnalları müntəzəm nəşri üçün daimi maliyyə yardımı yox idi. Bundan başqa Şimali Amerikaya yazılan mühacir ərəblər yeni mühitə daha tez uyğunlaşdılar. Onlar qısa bir müddətdə müxtəlif ədəbi təşkilatlar, cəmiyyətlər ətrafında birləşərək, yekdilliklə vahid bir məqsəd uğrunda çalışmağa başladılar. Çənubi Amerikadakı ərəblərin fəaliyyəti isə qeyri-müstəqillik, kərtəblik şəklində inkişaf etdi. Fikir birliyinə, hamrılıqına, birgə məsuliyyətinə isə mühacirətdə xüsusilə böyük əhəmiyyət var idi.

1893-cü ildə görkəmli filoloq və riyaziyyatçı Na'ama Yafitin (1860-1923) Braziliyaya köçməsi burada sayayan ərəblərin həyatında bir hadisə oldu.³ Universitet təhsilli (Beyrutdakı Amerika Universitetinin məzunudur), istər ədəbiyyat, istərsə də dərəcə elmlər sahəsində gözəl mütəxəssis olan N.Yafit tez bir zamanda San-Paulo şəhərində yüksək məşla bir işə düzəlir. Yafitin ölkədəki nüfuzu, mühacirlərə göstərdiyi əhəmiyyəti maddi yardım ərəblərin ədəbi fəaliyyətlərində də cəmlənməsinə səbəb oldu. Ədib və jurnalistlərin yerli mətbuat orqanları ilə əlaqələri yarıandı. Yerli camaat arasında ticrətli mühacir ərəblər tanınmağa və hörmət qazanmağa başladılar.

Elə həmin il Braziliyadakı mühacir ərəblərin döstəsi yüksək ədəbi zövqlü, geniş elmli məlumatı olan bir çox ədib, alim və müəllimlər hesabına böyüdü. San-Paulo şəhərinə köçmüş Riçqallah Həddad, Mişel Mə'luf, Süid Övə Camra, Naum Labki, Nəcib Terrad və başqaları uzaq ölkədə ərəb mədəniyyətinin və ədəbiyyatının əsas mühafizəkarları oldular.

¹ Vax: M.M.Лазарев. Крушение турецкого господства на Арабском Востоке. М., 1960.

² Vax: A.H.Имангулина. Об арабской литературе в эмиграции (Северная Америка). «Литературный Азербайджан», 1965, № 4, стр. 137.

³ «Or-Rəiqib» qəzeti (1896, San-Paulo, red. Naum Labki və Əbdul Xəlil), «Əl-Mənzər» qəzeti (1899, San-Paulo, red. Naum Labki və Fəris Nimir), «Əl-Əhraq» qəzeti (1903, San-Paulo, red. Süid Övə Camra), «Əş-Şərqi» jurnalı (San-Paulo, red. Məsa Kərim).

⁴ Core Saydad. Ədəbu və udubəna fi-l-məhacir ol-omirkiyyo. Beyrut, 1964, səh. 566.

Məhz bu səxslərin təşəbbüsü və fəaliyyəti nəticəsində 1900-cü ildə Braziliyada mühacir ərəblərin ilk ədəbi məclisi təsis olundu.³ "Rivaaq əl-Mə'ərri" adlanan bu ədəbi cəmiyyətin təşkilatçısı və rəhbəri Naum Labki idi.⁴ "Rivaaq əl-Mə'ərri"-nin yerləşdiyi bina ərəblər bir növ milli klubuna çevrilmişdi. Burada tez-tez şeir gecələri, qiraət axşamları, müxtəlif görüşlər keçirilirdi. Cəmiyyətin üzvlərinin əsas vəzifəsi işə mühacirətə olan savadsız ərəblərə məccami dərslər deməkədən ibarət idi. Klubun nəzdində təsis olunmuş bu pulsuz məktəbdə Yafit, Həddad, Labki və başqa savadlı ərəblər həmvətənlərinə dərslər deyir, elmin müxtəlif sahələri üzrə mübahisələr ouyurdular.

Naum Labkidən sonra cəmiyyətin sədri Səid Əbu Camra, ondan sonra işo doktor Fəzli Heydər olmuşdur. "Rivaaq əl-Mə'ərri"-nin fəaliyyəti Birinci dünya müharibəsi başlanana kimi davam etmişdir. Bu dövrdə artıq Braziliyada olan mühacir ərəblərin sayı yəni artmışdı. Gələn ikinci dostu mühacirlərin çoxu Beyrutdakı Amerika Universitetinin məzunları idi (ör. Cor Savaya, Tofqı Qurban və başqaları). İlərdən bəri burada yaşayan ərəblərdən də dünəngörüləri, bəlik dairəsi yenli genişlənməmiş, onlarda ədəbi yaradıcılıq meyli güclənmişdi. Artıq bu dövrdə "Rivaaq əl-Mə'ərri" İlyas Fərhad, Mişel Mə'luf, Həbib Məsud, əş-Sair əl-Qərvəvi və başqa bu kimi yetmiş şair və ədəblərin yaradıcılığına daha məqsəduyğun bir istiqamətə yönəlmək, onların artan tələblərini ödəmək, ortaya çıxan mübahisələrinə həll etmək iqtidarında deyildi.

1922-ci ildə yəno Na'ama Yafitin təşəbbüsü ilə başqa bir ədəbi cəmiyyət təsis olunur. Cəmiyyətin əsas məqsədi tərcümə yolu ilə ərəb ədəbiyyatını Braziliyanın ədəbi dairələrinə arasında yaymaq və öldən edilən pulsuz işə həmvətənlərinin təhsilinə və maddi ehtiyaclarının ödənilməsinə sərf etməkdən ibarət idi. Bu cəmiyyətin yüngüçəqlərində görkəmli tarixçi doktor Filipp Hotti tez-tez moruzu ilə çıxış edir, həmvətənlərinə ərəb tarixinin müxtəlif mərhələləri haqqında geniş məlumat verir.⁵ Cəmiyyətə ərəblərin və eləcə də Braziliyanın tanınmış mədəniyyət və elm xadimləri dəvət olunur, mühacirlərə şairlərin, ədəblərin görüş gecələri keçirilir. Cəmiyyət uzun illər fəaliyyət göstərir. Na'ama-dan sonra onun sədri Rafael Yafit olmuşdur. Uzun müddət mühacirətə yaşamış ərəb ədəbiyyatşünası Cor Saydahın verdiyi məlumatla görə, 60-cü illərə kimi cəmiyyətə Rafael Yafit sədrlik etmiş, onun üzvlərini sayı işə yetmiş nəfərə qədər olmuşdur.⁶ Sadəcə olaraq ədəbi cəmiyyət adlanan bu təşkilatın vaxtı-vaxtında çıxan dövrü mətbuatı olmuşdur. Bundan başqa, cəmiyyət hər il San-Paulo şəhərində

də "Məhrəcan şəri Ukazi"⁷ keçirirdi ki, bu festivalda böyük ədəbiyyat və məhnə bayramına çevrilirdi. Şairlər bu festivaldə iştirak etmək üçün xüsusi hazırları, yeni şeirlər yazır, cəmiyyətin bütün üzvlərinə bayramın şən, rəngarəng keçməsi üçün çalışırdı. Braziliyada yaşayan ərəblərin demək olar ki, hamısı bu festivalın iştirakçısı olurdu.

Cənubi Amerika mühacirətə olan ədəb və şairləri öz ətrafında sıx birləşdirən təşkilatlardan biri də "əş-Şərq" adlı məşhur aylıq ədəbi-bədii jurnal idi.⁸ Jurnal 1927-ci ildə mühacir Musa Korim tərəfindən təsis olunmuşdu. Jurnalın redaksiyası məhəcar yazıqlarının ədəbi məclisinə çevrilmişdi. Burada keçirilən disputlarda yeni əsərlər müzakirə olunur, dəyərlər xaricə ərəb dilini qoruyub saxlamaq və ərəb ədəbiyyatını yaymaq üçün öz rəy və təklifləri birildirdirlər. Musa Korim özünü jurnalın fəaliyyətinə belə xarakterizə etmişdir: "Jurnalın nəşri ilə Braziliyada ərəb mədəniyyətinin təbliği başlandı. O, Braziliyada yaşayan suriyalıların və livantlıların cərcüsü oldu".⁹

İlyas Fərhad, Nosr Səman, doktor Cor Saydah, Faiz əs-Səmani, Yusif İbrahim əl-Huri jurnalın ən fəal müxbirləri idi. Jurnalın ətrafında toplaşan şairləri və yazıqları bir-birinə yaxınlaşdırən onların yaradıcılıq metodlarındakı və dünəngörüşlərindəki yaxınlıq, oxşarlıq idi. Onlar hamısı ədəbiyyatda yenilərin tərəfdarı, ərəb millətini, ərəb xalqını halına acıyan vətənpərvərlər idilər.

1930-cu ildə kimi Cənubi Amerika qayanan ərəblər demək olar ki, ədəbi fəaliyyətdən daha çox maarifçilik fəaliyyəti göstərirdilər. Bu, bir növdə daha geniş ədəbi fəaliyyətin başlanmasını üzün zəmin hazırlayırdı.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühacirətə qayanan ərəblərin hamısı öz fəaliyyətlərini yəni dərəcədən bir məqsəd, bir amal uğrunda mübarizəyə

³ Cor Saydah, Ədəbuna və uşoobuna fi-məhacir əl-əmriyyə-yi, Beyrut, 1964, səh. 281 (cəmiyyətin üzvləri kimlər olmuşlar və onların sayı haqqında mənbələrdə müxtəlif yoxdur).

⁴ Labkidən təşəbbüsü və sayı nəticəsində homin ildo Ri-do-Janeyroda ("Modroso əl-follab" adlı məktəb də açılmışdı. (Saydah, Göstörünən əsəri, səh. 603).

⁵ Beriston (Amerika) Universitetində ərəb tarixindən dərslər deyən doktor F. Hotti on üç böyük elmi əsərin müəllifidir. İngilis dilində yazılmış bu əsərlər sonralar diyanın bir çox dilərə tərcümə edilmişdir. Nyu-York şəhərində gərki almış elmi adı həkk olunmuş dərslə-lövhdə Filipp Hottinin də adı vardır.

⁶ Saydah, Göstörünən əsəri, səh. 381.

⁷ Ukaz - Məkkənin yaxınlığında yerləşən çaylı şəhərdir. Burada İslamdan əvvəlki şairlər vaxtaşırı şeir yarış keçirirdilər. Məsələn dövrdə də bu şəhərdə adlı ilə bağlı ədəbi festivallara keçirilir, bu adla şairlərə mükafatlar təqdim edilir və s.

⁸ Məhəmməd əbdul-Qəni Həsən, Əş-Şər əl-ərəbi fi-l-məhcar, Qahirə, 1958, səh. 52.

⁹ Yəno orada.

yönəldə bilməmişdilər. Tərəddüd edənlər, hələ də mühiyə uyğunlaşmayanlar, təsərid olunular da vərdə idi. Belələri bir hərəkatə gətirmək, onlarda öz qüvvələrini inam yaratmaq üçün ədəbi cəmiyyətlər, qəzet və jurnal redaksiyalarını əməyi əz deyildi. Ərəblər getdikcə başa düşürdülər ki, ögər onları xarici ölkədə, yad bir millətin ixtisarisində orib yox olmaq istəməzlər, öz dilərini, milli xüsusiyyətlərini, adət və ənənələrini qoruyub saxlamağa niyyətəndirilsələr, pərəkəndəliyə son qoymalı, daım sırasına təmasda olmalı və birlikdə vahid məqsəd uğrunda mübarizə aparmalıdır.

Bu niyyətlə 1932-ci ildə Cənubi Amerika cəmiyyətlərindən biri olan "Əl-Üsba əl-Əndulusiyyə" ("Əndulus cəmiyyəti")¹⁰ təsis olunur. Bu cəmiyyət məşhur şair Mişel Na'aman Mə'lufun (1889-1949) istəmədi, istorsə də mənəvi yardımını nəticəsində yaradılmışdı. 1920-ci ildə Nyu-York şəhərində Cübrən Xəlil Cübrən (1883-1931) tərəfindən təsis olunmuş "Ər-Rabitə əl-qəlməyyə"nin ("Qələmlər birliyi")¹¹ Şimali Amerikada yaşayan ərəblərin ədəbi həyatında rolunu dərəcədə olmuşsa, "Əndulus cəmiyyətinin" də fəaliyyəti cənubdakı ərəblər üçün o dərəcədə əhəmiyyətli olmuşdur. Cəmiyyətin mətbuat orqanı "Əl-Əndulus əl-Cədidə" ("Yeni Əndulus")¹² adlı ədəbi-bədii, rəngli jurnal idi. 1941-ci ildə kimi jurnalın redaktoru Həbib Məsud olmuşdu.¹³ Elə həmin il Braziliya prezidenti ölkədə xarici dildə çıxan bütün qəzet və jurnalları nəşrinin dayandırılması barədə qərar vermişdir. Bir çox mətbuat orqanları kimi "Yeni Əndulus" jurnalı da ləğv olunmuşdur. Yalnız 1941-ci ildə cəmiyyətin sədrinin qardaşı şair Şərif Mə'lufun inadkar sayı nəticəsində jurnal yenidən nəşrə başlamışdır.

Həbib Məsud cəmiyyətin nə üçün məhz "Əndulus cəmiyyəti" adlandırılmasını aşağıdakı kimi izah edir: "Bu, ərəblərin Əndulusda qoyduqları qiyometli irsə sadıqlıq üçündür...".¹⁴ Ərəblər Əndulus fətehi kimi daxil oldular, qılnc qələmi hakimiyyəti əl aldılar, bu ölkədə onların dilərini və idarələrini qoruyub saxlaya bildilər. Belə ki, Əndulusda ədəbiyyat və elm ərəblərin milli bayrağı altında inkişaf etdi, şeir işə onların qələbəsindən cəngəlləri arasında qalxıb çökənlərini. Biz işə Kolumb torpağına bir parça çörək dalınca gəldik. Əgər bu qorub ölkədə ərəb ədəbiyyatını yaya bilsək, bu, bizim böyük qələbəmiz olub və cəmiyyətimiz də öz adını döğdürlər.

... Əz evində, millətinin arasında dilini qoruyub saxlamaq böyük qəhrəmanlıq deyil. Qəhrəmanlıq odur ki, doğma dilinin qorunması naminə dilləndən, dini dinindən ayrı olan bir ölkədə çarşısan,

mübarizə apsan".¹⁵ Həbib Məsudun söylədiyi bu fikirlər həm cəmiyyətin adını xarakterizə edir, həm də onun üzvlərinin qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirir. "Əndulus cəmiyyəti"-nin də üzvləri Şimali Amerikada yaşayan qələm dostları kimi uzaq, qorub ölkədə ərəb dilinin, ədəbiyyatının və mədəniyyətinin təbliğatçılara olmalı idi. Həbib Məsud fikrini davam etdirərkə əmin olduğunu bildirdi ki, mühacirlərin yaşlı, nisbətən təcrübəli nəslə yəqin ki, bu işə öhdəsindən gələcək. O yazır: "Əgər onları əməsəydi, heç cənubi məhəcar ədəbi məktəbi də olmazdı. Mühacir ərəblərdən də hissələri bir mexanizmə, fikirləri işə əmətəyə çevrildiyi... Son o vaxt bədxəttə oldardı ki, ərəb qafiyəsini nəssin eşitməyöydün və ya ərəb ədəbiyyatını bilmək istəməyöydün, lakin onu öyrədə bilən müəllim tapmıyadı".¹⁶

Ərəblərin özləri böyük təəssüflə qeyd edirlər ki, gənə nəslə mənsub mühacirlər atalarının yolu ilə getmədilər, onun təzliklə "amerikanlaşdılar", ərəb dilini, Şərq adət və ənənələrini unutdular.

"Əndulus cəmiyyəti"-nin üzvlərinə daxil olan ədəb və şairlər işə məhz Məsudun işarə etdiyi nəslə mənsub XX əsrin əvvəllərində Amerikaya mühacirət etmiş, sözünl əsl mənasında ərəb dilinin və ədəbiyyatının qoruyucuları, inkişaf etdirənləri və öyrətdirənləri idilər. Cəmiyyətin üzvləri aşağıdakılardan ibarət idi: Mişel Mə'luf, Həbib Məsud, İskəndər Kirbəç, Həsni Qirab, Yusif Əsəd Qənim, Əqil əl-Corra, əş-Sair əl-Qərvəvi, Sükrallah əl-Corra, Qeyser Solim əl-Huri, Şərif Mə'luf, İlyas Fərhad, Nosr Səman, Tofqı Daun, Maykl Nibr, Corcis əl-Huri, Riyad Mə'luf, Ni'ma Qazan, Cübrən Sa'adə, Tofqı Qurban, Corc İlyas, Ənis əs-Rasi, Anton Solim Sə'd, Nəcib Yaqub, Selma Saig, Corc Antun Kafuri (İlyas Fərhad, Ni'ma Qazan və Tofqı Qurban cəmiyyətin üzvlüyündən təzliklə çıxırdılar. Buna onların səvq edən böxə sözi mülahizələri idi).

Cəmiyyətin yaradığı gündən on il onun rəhbəri və sədri Mişel Mə'luf olmuşdur. Həmkarlarının

¹⁰ İsa ən-Nauri, Ədəb əl-məhcar, Qahirə, 1959, səh. 27.

¹¹ Bax: А.Н.Имангулиева, «Ассоциация пера» и Михаил Нурейев», Москва, 1975.

¹² Əbdul-Qəni, Göstörünən əsəri, səh. 50.

¹³ 1913-cü ildə Braziliyaya mühacirət etmiş Həbib Məsud əl-Üsba əl-Əndulusiyyə təsis olunmuşdan əvvəl San-Paulo şəhərində nəşr olunan əl-Cədidə (1918), son-Nohdo əl-lubnaniyyə (1918) qəzetlərinin redaktoru olmuşdur. (Saydah, Göstörünən əsəri, səh. 529).

¹⁴ Ərəblərin VIII əsrdə İspaniyaya mənsub səfəri, tarixdə ilk dəfə Qərbi Əldəsində ərəb ədəbiyyatını və mədəniyyətini inkişaf etdirənləri nəzərdə tutulur. Bax: Е.Левин-Прованская, Арабская культура в Испании, М. 1967.

¹⁵ Saydah, Göstörünən əsəri, səh. 382.

¹⁶ Yəno orada.

qeyd etdikləri kimi, "bütün bu illər o, yoldaşları ilə yeddi ətdəqol, səmimiyyət və ləyaqət rəmzi idi".¹⁷ Mişelün vəfatından sonra dostu, istedadlı şair Rəşid Solim əl-Hurri (əş-Sair əl-Qərvəi) onun işini davam etdirmişdir. 1950-ci ildə əş-Sair əl-Qərvəi Livana qaçmışdan sonra cəmiyyətin başında Mişel Mə'lufun qardaşı Şəfiq Mə'luf durmuşdur. Nazir Zeytun isə cəmiyyətin katibi idi. Ölmüşdür olan məlumata görə, cəmiyyət 1965-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir.

"Ər-Rabitə əl-qələmiyyə"dən fərqli olaraq, "Əndüləs cəmiyyəti"nin vahid ədəbi proqramı, qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş istiqaməti yox idi. Sadəcə olaraq, belə bir birliryn təşkil olunmasına diqqət duyulmuşdu və cəmiyyət hazırlıqsız təsis olunmuşdu. Bunun birinci səbəbi o idi ki, "Qələmlər birliryn"nin təşkilatçısı Cübran Xəlil Cübran, Mixail Nuayma, Rəşid Əyyub, Nəsib Arıdo kimi tanınmış, təcrübəli şəxslər idilsə, "Əndüləs cəmiyyətinin" təşəbbüskarlarının çoxu isə hələ ədəbiyyata ilk qədəmlər atan ədib və şairlər idilər. Təbii və firi istedad, ədəbiyyata olan meyl və sevgi, nəhayət etirassız vətənpərvərlik hissləri onları ədəbi fəaliyyətlərini daha məqsəduşuğun və faydalı etmək üçün bir təşkilat ətrafında birləşməyə sövq edirdi. Cəmiyyətin son sədri Şəfiq Mə'luf dediyi kimi "əgər ədəbiyyət mühacir şair və ədiblərin qəlblərində kök salmasaydı, onlar ədəbiyyəti və incəsənəti inkişaf etdirə bilməzdilər. Çünki onlar elə bir zərərtdə yaşayırdılar ki, yeganə fikir çərkək pulu qazanmaqdan ibarət idi".¹⁸ Lakin çox keçmədi ki, bu ədəbiyyətlərlə daha ad istər Amerikada, istərsə də erəb ələmində yayılmağa və məşurlaşmağa başlayır.

"Əndüləs cəmiyyəti"nin ətrafına toplaşan şairlər və yazıçılarn bir qismi klassik ərəb ədəbiyyatının bütün ənənələrini, qanun-qaydalarını mühafizə edib saxlamışlar tərfdədi idi. Bir qisim şair və yazıçı isə köhnəliyin buxovlanından azad olmağa, ədəbiyyatda yeni ciğrlər açmağa çalışırdı. İlyas Forhad (onu məhcər serinin Hafizi adlandırlar) Corc Savaya, Ni'ma Qazan, əş-Sair əl-Qərvəi, Selma Sətiq kimi şairlərin seirleri ifadələrini sadəliyi, dilinin axıcılığı, inco lirizim ilə fərqlənirdi. Yenilikçi nasirlərdən Tofiq Qurbanın, Həbib Məsudun, Tofiq Daunun adlarını çəkmək olar. Əsərin məzmunu və dili bərəd gədən mübahisələrin birində N.Qazan demişdir: "Şerim can yalnız onun dil deyil. Dil ifadə vastesidir. Buna görə də dildən ələ istifadə etmək lazımdır ki, mənə daha qüvvətli, daha canlı ifadə etmək mümkün olsun. Məzmun dilə təbə olmalıdır".¹⁹

Bu ədiblərin məfkurələrində, dünyəgürlüşlərində

də də ziddiyyət vardı. Aydın məsələdir ki, mühacirət emiş hər bir ərəbi, istor o, ədib olsun, istor ələn, istərsə də ticarətçi, vətəninin və eləcə də bütün ərəb dünyasının taleyi düşündürürdü. Mühacirətdə keçirilən bütün müzakirələrdə, görüş və yığıncaqlarda Livanın, Suriyanın taleyindən söhbət gedir, həmin ölkələrdə baş verən hər hansı bir icimai-siyasi dəyişiklik mühacirlər tərəfindən təhlil edilir və qiymətləndirilir. Məsələn, erəb dövləti gələcəkdə necə olmalıdır? müsvüzatə San-Paulo şəhərində keçirilən bir disputda hər bir erəb çıxış etməyə, öz fikrini söyləməyə çalışmışdır. Disputun fəal iştirakçılarından bir qrupu da "Əndüləs cəmiyyəti"nin üzvləri olmuşdur. Onların bir qismi separatçı çıxış etmiş, erəb dövlətlərini bir-birindən ayırmış, təcrid olunması tərfdədi olduqlarını bildirmişlər. Digərləri isə bu fikrin zorluqlu olduğunu bildirmiş və qeyd etmişlər ki, erəb ölkələrinə hamısı birləşdikdən, vahid bir erəb dövləti şəklinə alıldıqdan sonra erəb milləti müstəqillik, istiqbalıyyət əldə edə bilər. Bəziləri başqa ölkəni zəbt etmiş, öz müstəmləkəsinə çevirmiş imperiialistləri "mədəniyyət qarçısı", "xilaskar", "inco ana" adlandırdı, digərləri isə müstəmləkəçilərin adımlarını belə dərindən və nəfəs hissə ilə çəkir və vətənlərini xilasını södrü fərk çəkilməsində gütdürdülər. Bəzi ədib və şairlər öz əsərlərində din xadimlərini, din xurafatına qarşı çıxır, digərləri isə ruhənlərin müdafiə edir, ölətəli dini adət və ənənələri "xeyirduta" verirdilər.

Şübhəsiz, müxtəlif icimai təbəqələrdən olan, müxtəlif ailələrdə tərbiyəlanmış və müxtəlif şəraitə təhsil almış bu ədib və şairlər arasında belə fikir ayrılığı və ziddiyyət olmalı idi. Baş verən mübahisələrdə və münəqşələrdə onlar bəzən bir-birilə daban-dabana zidd olan fikirlər söyləyirdilər. Lakin bu ziddiyyətlər cəmiyyətin ətrafına toplanmış və qerib ölkədə bir-birinə daha çox inisimmiş, qarşılaşmış ədəbiyyətlərlərin fəaliyyətinə mane olmur, onların ədəbi fəaliyyətinə ləngitmirdi. Əksinə, ədəbi yaradıcılığın daha da canlanması və rəngəngəngləşməsinə kömək edir və təkən verirdi. Cəmiyyətin üzvlərinin maraqlı və orijinal əsərlərini çapıxması, onların dövri mətbuatdakı vaxtaşırı çıxışları buna sübütür.

Cəmiyyətin sədri Mişel Mə'lufun, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müxtəlif təbəqəli, xasiyyəti, müxtəlif dünyəgürlüşlü adamlar bir yerdə toplaşmaqda mühüm bir məqsədi, arzusu vardı. Bu da ilk növbədə, vətəndən uzaq düşmüş, bəzən maddi və

¹⁷ Səyad. Göstərilən əsəri, səh. 384.

¹⁸ Səyad. Göstərilən əsəri, səh. 385.

¹⁹ İsa ən-Naım. Göstərilən əsəri, səh. 64.

mənəvi çətinliklər çəkərək bədbinləşmiş, süstləşmiş istedadlı homvətonlarını mənovi cohdən ruhlandırmaqdan, onların kortəbi yaradıcılığına daha məqsəduşuğun şəkildə istiqamətləndirməkdən və Braziliyada erəb ədəbiyyatını inkişaf etdirməkdən ibarət idi. Onlar aşağıdakı müddəalərn həyata keçirməyi qarşılarına vəzifə kimi qoymuşdular: "Ərəb ədəbiyyatını inkişaf etdirmək, mühacirətdəki erəb ədiblərinin bir-biri ilə əlaqəsini möhkəmlətmək, erəb icimai fikrinin soyviyyəsinə yüksəltmək, hər cür fanatizmə, dini itxilafə qarşı çıxmaq, əsirin ruhuna mənəsis olmayan təqlidliyyə qarşı mübarizə aparmaq". "Əndüləs cəmiyyəti"nin üzvlərinin çoxu bu proqramla, əsəsn, yazırdılar və yekdil mübarizə aparmaq əzmində idilər.

Mühacirədə yaşayan bu ədib və şairlərin vətənpərvərlik borclarını yerinə yetirməsinə, erəb mədəniyyətinə və ədəbiyyatına xidmət etmələrinə yeganə silahları onların qələmləri idi. Qeyssər Solim əl-Hurri "qəsdilərinin birində yazır:

"Biz cəmiyyətdənik, öz qələmlərimizi o istiqamətə yönləndirik ki:

*Gecənin sirləri barməqlığından şəfaqi görək
Bizim qələmlərimiz bizim fikirlərimizlə qidalanır.
Mədlə və ya həvc isə bizim üçün qida mənbəyi deyil
Kim bizi ziyyət etsə, elə bir çəməni ziyyət etməs olar ki,
Qaydandan onun geyimindən ətir qoxusu saçılar".²⁰*

Ədəbi inkişaf Cənubi Amerikada özünü şeir sahəsində daha bariz şəkildə göstərir. Şairlərin yaradıcılığının əsası vətənpərvərlik və milli ruhla yazılmış sentimental şeirlər, təbiət təsvirlərinə həsr olunmuş lirik qəsdilər və fəlsəfi məzmunlu qitələr təşkil edirdi. Belə şeirlərdə vətən həsrəti, erəb ölkələrini şanlı tarixinin təsviri, vətənin indiki halına acımağ və ona xoşbəxt gələcək arzulanmaq, erəb dilinin əzəmatini tərifi etmək, mühacirətin ağır həyatına acımağ və sair məsələlərdən bəhs edirdi.

Cənubi Amerikada yaşayan mühacir şairlər tərəfindən müxtəlif dövrdə yazılmış şeirlərin demək olar ki, hamısı erəb ədəbiyyəti xəzinəsinə qeydli icilər kimi daxil olmuş, aşağıdakı adları çimləndirilən və şeir məcmuələrində toplanmışdır. İlyas Forhadın "er-Rəbiu" ("Bahar"), "əs-Say" ("Yay"), "əl-Xərf" ("Payız") və "Rüba'iyat Forhad" adlı dörd divanı, əş-Sair əl-Qərvəinin "Divan əl-Qərvəi" ("əl-Qərvəinin divanı"), Fəvzi Mə'lufun "Ələbisat er-rəh" ("Küleyin xalısında") poeması, Şəfiq Mə'lufun ("Likulli zəhrə'əbirun" ("Her gülün öz ətri var"), "Nida əl-məcədi" ("Avarların çağırışı") divanları, "Əl-Əbqar" ("Şehri ələm")

poeması, Riyad Mə'lufun "Əl-Avtar əl-mutaqə'iti" ("Orriən simlör") divanı, Şükriullah əl-Corrann "er-Rovafid" ("Cayın qolları") və "Zənabiq əl-fəcri" ("Səhərin zənbəqləri"), Corc Savayının "əl-Avraq əl-Məsaqə'ita" ("Tökülmüş yarpaqlar") divanları və butaça şairlərin əsərləri indi də erəb ölkələrində dənə-dənə nəşr olunur, oxunur və sevilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Şimali Amerika da yaşayan homkarlarına nisbətən Braziliyada və Argentinada yaşayan şairlər daha mühafizəkar idilər. Bu xüsusiyyət özünü daha çox şeirdə klassik erəb dilinin qanun-qaydalarını, klassik dildəki bəlağətli ifadələri söyləyərək saxlamağa göstərir.

Buna görə də bu şairlərin yeni əsərləri bəzi mətbuatda təqdir olunur, onların müəlliflərinin təqlidçiliklə, mühafizəkarlıqla təqsirləndirilir."

Cübran Xəlil Cübran, Mixail Nuayma kimi ədəbiyyətlərlərin obyektiv təqdi, yoldaşlıq göstərirli Cənub şairləri tərəfindən mimotdarlıqla qarşılanı və bu xeyrəxal təqdir onların yaradıcılığına nisbət təsir göstərir. Lakin bəzi təqdiçiləri isə bu şairlərin şeirlərinin təhlillində ifrata vararaq əsərin məzmununu bir tərəfə qoyur, onun yalnız formasınındən yəpib ciddi təqdir edirlər.

Doktor Həbib Məsud cəmiyyətin üzvlərini bu cür təqdiçilərdən müdafiə edərək yazmışdır: "Əndüləs cəmiyyəti"nin üzvlərinin təqlidçilikdə və mühafizəkarlıqla təqsirləndirilir. Mən isə deyirəm ki, əgər mühafizəkarlıq özünü tələffüz formasında və dilin qanunlarını qorumağa göstərsin, bu heç də pis deyil. Əgər söylənən yeni fikirlər qəbul olunmuş və dilin qanunları kənara çıxaraq ifadələr də qarşıqlıq və çəfəngiyyətin əmələ gəlməsinə səbəb olarsa, onda mən qarşıqlarını təhmətəldirirəm, əksinə, cəsəratlə deyirəm ki, onlar mühafizəkarlıq".²¹

Nəsr əsərlərində gəldikdə isə demək lazımdır ki, əlbəttə, burada Mixail Nuaymə, Cəbran Xəlil

²⁰ O, əş-Sair əl-mədəni loqobi ilə məşhur idi. Xasiyyətinin çox mülayim və sakit olmasına görə dostları ona bu loqobi vermişdilər.

²¹ Səyad. Göstərilən əsəri, səh. 395-396.

²² 928 səhifədən ibarət olan bu divan erəb ədəbiyyətinəşnaslarının əzərlərini etirad etdikləri kimi, məsür erəb ədəbiyyəti tarixində ən böyük divanlardan biridir. Əbd əl-Qəni. Göstərilən əsəri, səh. 248.

²³ Poema Əbd-Ələ əl-Moorrinin "erisalat-ül-ğifranə" əsərinin təsiri ilə yazılmışdır.

²⁴ Təqdi məqalələri və "Qələmlər cəmiyyəti" üzvlərinin tərəfindən yazılır və Nyu-Yorkda nəşr olunan mühacir qəzet və jurnallarında çap olunur, yaxud da Misirdə və ya Beyrutdakı ədəbiyyətinəşnasları yerli mətbuatda məqalə dərə eməkli mübahisə şairləri əsərləri haqda öz fikirlərini, münasibətlərini bildirdir.

²⁵ Səyad. Göstərilən əsəri, səh. 385.

Cübran, Əmin ər-Reyhani ilə müqayisə oluna biləcək nasirlər yox idi.

"Əndulus cəmiyyəti"nin katibi doktor Nəzir Zeytundan soruşduqda ki, nə üçün Cənubi Amerikada yaşayan ədiblər Simali Amerikadakı həmkarları kimi ərəb ədəbiyyatını qiymətli nəsr əsərləri ilə zənginləşdirməyiblər? O, suala belə cavab vermişdir: "Bizdə də Həbib Məsud, Corc Həssan, Fəris əs-Dəhbi, Tofiq Daun nəsr əsərləri yazmışlar. Bu yazılarda diqqəti cəlb edən onların bədi dili, qəribə üslubu və formasıdır. Lakin bu yazılarda müəlliflərin istedad və şərəf ələminə apara biləcək qədərli fikirlər yoxdur. Ruhu və qəlbli hər cür sürətdən, qorxudan və dünyanın başqa zəncirlərindən azad etmək üçün tam və hərtərəfli azadlıq tələb olunduğu kimi, istedad da dahilik tələb edir."²³

Böyük söz ustadı Tofiq Qurban isə bu məsələyə daha niqibən yanaşmış və "nə üçün oxucular və tədqiqçilər sizin yazılma poeziyanızla maraqlanırsınız, nərsizlə yox?" sualına belə cavab vermişdir: "Bizim nəsrimiz Braziliyanın çayı kimidir, şərimiz isə onun şərabı kimi. Mələmürdür ki, şərabın başa olan təsiri çayın dilə olan təsirdən daha güclüdür."²⁴

Lakin bu o demək deyildir ki, cənubda yaşayan müəhacir ədiblər ərəb ədəbiyyatı tarixinə nəsr əsərləri bəxş etməmişlər. Tofiq Daunun "Zikra əl-hicrət" ("Mühacirət haqqında xatirələr"), "Sairat həyat" ("Mənim həyat yolum"), Həbib Məsudun "Ma səməluki ya lubnan" ("Livan, sən nə gözəlsən!"), "Cübran həyəon və məyyitən" ("Diri və ölü Cübran"), Nəzir Zeytunun "Zəub əl-əbə" ("Ataların gənəhları"), "Eyno Allah" ("Allah haradadır") əsərləri, Corc Həssanun həkayələri və başqaları maraqlı və orijinal nəsr əsərləridir.

"Əndulus cəmiyyəti"nin üzvlərinin nəsr etdikləri ədəbi-bədi jurnalın 20 cildi və habelə Braziliyada və Argentinada çapdan çıxmış divanlar, şeir məcmuələri, roman, həkayə və publisist əsərləri heçmər ədib və şairlərinin qiymətli irsidir.

Mühacirətdə çap məsələsi ərəblər üçün ən çətin problem idi. Şair və ədiblər əsərlərini yalnız öz şəxsi hesablarına çap edə bilmirdilər. Onların dərin maddi ehtiyac içərisində olmaları nəzərə alsaq, çap olunmuş əsərlərin kəmiyyətinə nə üçün az olmasının səbəbini izah etmək olar. Əgər istedadlı yazılış gəzəl bir əsəri həç cür çap etmək mümkün olmurdu, mühacir ərəblərin ədəbi gəzəllərində toplanan həmvətənləri bu əsərin ilk dinciyələri olurdular. Sonra bütün ədəbi klublarda və məclislərdə belə əsərlərin qiraətini keçirilirdi. Əlbəttə ki, əgər əsərin müəllifi "Əndulus cəmiyyəti"nin üzvi idisə, təbii ki, əsər ilk dəfə cəmiyyətin heyətindən yığıncağında oxunurdu. Ümumiyyətlə, "Əndulus

cəmiyyəti"ndə tez-tez şeir gəzəlləri təşkil olunurdu. Burada müasirlərin əsərləri oxunmağa yanaşı, qədim ədəbi irsin öyrənilməsinə də diqqət verilir. Məsələn, əl-Mütəəbbinin bir neçə dəfə xatirə gəzəsi keçirilmiş, onun şeirlərindən böyük parçalar xatirə tərifindən əzbər söylənilmişdir.

Bələ şeir gəzələrində cəmiyyətin üzvləri mühacirətdə vəfat etmiş həmkarlarının xatirəsinə vəf ad edirdilər. Bələ ki, gəzələrin birində Mişel Mə'lufun, Hüsnü Qıranın, Yusif əl-Bəininin, İskəndər Kirbacın ölümünün ildönümü qeyd edilmişdir.

Ərəb ölkələrində də ədəbiyyatın və mədəniyyətin görkəmi xadimləri vəfat etdikdə Braziliyada və Argentinada olan bütün ərəb müəssisələrində və təhsil ocaqlarında matəm mitinqləri keçirilirdi. Cəmiyyətin bütün üzvləri də belə mitinqlərə həmişə iştirak edirdi, matəm şeirləri oxuyur, xatirələrə çıxış edirdilər. Əmin ər-Reyhani, Cübran Xəlil Cübran, Süleyman əl-Bustaninin, əl-Mənəfəlutinin vəfatı ilə əlaqədar belə mitinqlər keçirilmişdir.

Ümumiyyətlə, mühacirətdə olan ərəblər hər vəsitə ilə vətənə əlaqə saxlamğa, ölkələrində baş verən hadisələrə bilavasitə də olsa, iştirakçı olmağa çalışırdılar. Ərəb ölkələrində baş verən hər hansı ictimai-siyasi hadisə, dəyişiklik burada tezliklə əks-səda tapır və yazıçılar öz əsərləri ilə bu hadisələrə cavab verməyə çalışırdılar.

Artıq 1960-cü illərdə "Əndulus cəmiyyəti"nin üzvlərinin bir çoxu vəfat etmiş, bir qismi vətənə qayıtmışdır... Cəmiyyətin katibi Nəzir Zeytun San-Paulodan başqa şəhərə köçmüş, 20-ci cəmiyyətin jurnalının redaktoru olmuş Həbib Məsud cəmiyyətin üzvlüyündən çıxmışdır. "Yeni Əndulus" jurnalı nəşrini dayandırmışdı, bütün bunlar cəmiyyətin fəaliyyətinin zəifləməsinə, onun sıralarının parçalanmasına səbəb olmuşdur. Ərəblər özləri "Əndulus cəmiyyəti"nin 1960-cü ildən sonrakı vəziyyətini ərəblərin Əndulusdakı siqneti ilə müqayisə edirlər.

Düzdür, bəzi ərəb mənəbələrində yazılır ki, bu cəmiyyətin sıraları sonralar gənc nəslə mənsub mühacir ərəblərə yenidən artmış və cəmiyyət son illərə kimi öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, gənc nəslə mənsub mühacir ədiblərin çoxu ingilis, ispan dilində yazır, onların əsərlərində ərəb, Şərq kolortui tamamilə silinib getmişdir. Onlar atalarının bəladitqaları işi davam və inkişaf etdirməkdə acizdirlər.

²³ Saydah, Göstörilən əsər, səh. 387.

²⁴ Yeno orada, səh. 388.

+ İraq ədəbiyyatı haqqında *

İraq cəmiyyət tarixə və zəngin mədəni irsə malik olan ərəb ölkəsidir. İraq xalqı milli iştiqliliyyəti əldə etmək üçün əsrlər boyu mübarizə aparmış, nəhayət 1958-ci il iyulun 14-də antiimperialist inqilab qələbə çalmış, İraq respublikası yaradılmışdır. Həmin vaxtdan respublikanın müttərəqqi qüvvələri iqtisadi müstəqillik və ictimai tərəqqi uğrunda mübarizəyə başlamışlar. Göstərilən səylər nəticəsində İraq müttərəqqi inkişaf yoluna çıxmış və çiçəklənməkdə olan müstəqil ərəb ölkələrindən birinə çevrilmişdir.

Respublikanın iqtisadiyyatı yeni yanaşı mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənəti də yeni tərəqqi yoluna çıxmışdır. Mələmürdür ki, İraq ədəbiyyatı qədim tarixə malikdir. Orta əsr zəngin ərəb ədəbiyyatının inkişaf və çiçəklənmə dövrü qədim ərəb mədəniyyətinin və elminin mərkəzi olan Bağdad şəhəri ilə bağlıdır. Klassik ərəb ədəbiyyatının ölməz nümayəndələrinin Bağdadda yaratdıqları gözəl əsərlər Şərq ədəbiyyatı xəzinəsinə qədim irsinə nadir nümunələri kimi daxil olmuşdur.

Lakin bu yüksəlmiş dövrü uzun sürməmiş, bir sıra xarici başqurların və istilaların nəticəsində İraq təcridlə öz əvəliki mövqeyini itirmiş, ölkədə milli mədəniyyətin və ədəbiyyatın tənəzzil, dərğunluq dövrü başlanmışdır.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq İraqda kapitalist münasibətlər yaranmış, antiimperialist və milli azadlıq mübarizələrinin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq ölkənin ictimai-mədəni həyatında da canlanma və dirçəliş baş verdi.

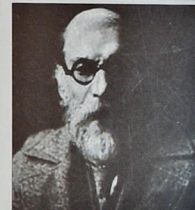
Əsrimizin əvvəllərində İraqda baş verən siyasi-ictimai dəyişikliklər, xalqın keçirdiyi həyovən və sarsıntılardan ədəbiyyata təsiri güclənir və ölkədə cərəyan edən mühüm ictimai hadisələr İraqın istedadlı şairləri olan Cəmil Sidiqi əz-

Zəhavinin, Məruf ər-Rusafinin və başqalarının yaradıcılığında öz əksini tapır.

İraq poeziyasının yenilikçi şairi kimi tanınmış Cəmil Sidiqi əz-Zəhavi yaradıcılığının əsas özəyini vətənpərvərlik ruhunda yazdığı qəsidələr, Şərq qadının hüququnu müdafiə edən, hər cür cəhalət, otalot və geriliyə qarşı çıxan, inkişaf və tərəqqi üçün tövənən edən şeirlər təşkil edir.

İctimai fəaliyyəti ilə bədi yaradıcılığında arada deməz ümü bağlılıq olan əz-Zəhavi İraq şeirini yeni ruh, yeni məzmun gətirmişdir. İraq şeirini ənənəvi mövzular çərçivəsindən çıxaraq, müasir həyatın tələbləri ilə səsleşən, günün ictimai ehtiyaclarına cavab verə bilən səhiyyəyə qaldırılmışdır.

Kitab Cəmil Sidiqi əz-Zəhavinin İraq xalqının mübarizələrə dolu tarixinin ayrı-ayrı səhifələrini işıqlandıran şeirləri daxil edilmişdir. Qanlı, virəndici müharibələr, xarici istismar, ictimai ədalətsizliklər əleyhinə yazılmış və şeirlərində əz-Zəhavi inanır ki, Şərq qəfilət yuxusundan oyandıran səbr kəsələri dolub dağıdılmış olan ərəb oğulları vətənlərini gerilik, əsarət və cəhalətdən azad edəcək, yeni həyat quracaqlar.

Cəmil Sidiqi əz-Zahavi

Əsərlərinin dilinin sadəliyi, xalqın danışdığı dilinə yaxın olmaları onların gənc yayılmasına səbəb olmuşdur. Mədh və həcv yazmaqdan imtina edən, yeknesəqləndən uzaqlaşan, həttə qafiyəsiz şeirlər yazan əz-Zəhavi kor-koranə ənənəyə qarşı çıxmışın və Avropa şairlərinin təqlid etməyən də əleyhinə idi. O, ərəb poeziyası tarixinə özünəməxsus yaradıcılıq üslubu olan yenilikçi bir şair kimi daxil olmuşdur.

Əsəson siyasi-ictimai mövzularında şeirlər yazan Məruf ər-Rusafinin əsərləri nöinki İraqda, eləcə də bütün Ərəb Şərqiində sevilə-sevilə oxunur. Ər-Rusafi xalqın azad, müstəqil görmək istəyən şairlərdən idi. Bəzən ölkədə hökm sürən və-

* "Ağ günlörün çirəğində" (İraq ədəbiyyatından nümunələr, Yazıcı, 1983) kitabına yazılmış müqəddimə